
УДК 81. 161.1: 81' 366 + 17. 023. 36

Наталія Лозова

м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОГНІТОСФЕРІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглянуто основні способи морфологічного термінотворення назв суб'єктів культурної діяльності, їх термінотворчі моделі, найпродуктивніші суфікси, формальний розподіл словотворчої структури, кореляцію словотворчої та когнітивної моделей, їх постійну взаємодію та взаємозалежність.

Ключові слова: *терміни-слова, морфологічний спосіб термінотворення, термінотворчі моделі, когнітивні моделі, кореляція, множинна мотивація.*

Процеси термінотворення вже неодноразово опинялися в колі наукових інтересів багатьох мовознавців. На сучасному етапі дослідження галузевих терміносистем української мови видається актуальним зіставлення особливостей термінотворення в них у різних аспектах — традиційному / терміноцентричному й когнітивному. Зупинимося на термінотворчих процесах мистецько-мистецтвознавчої термінології, зокрема назв суб'єктів культурної діяльності (далі НСКД) в когнітосфері українського законодавства.

Термінотворчі процеси в мистецько-мистецтвознавчій термінології частково були об'єктом вивчення, зокрема, О.Є. Гридчук, яка в дисертаційному дослідженні вичерпно схарактеризувала словотвірні особливості термінологічної лексики художньої різьби по дереву, визначивши словотвірні моделі, за якими вони утворюються, та ступінь їх продуктивності [2: 11].

© Н.Г. ЛОЗОВА, 2014

Ю.Й. Рисіч, досліджуючи терміносистему художнього розпису, визначила її словотвірну структуру, продуктивні та регулярні словотвірні й структурні типи, моделі, а також виявила їх частиномовні особливості. Дослідниця розглядає словотвірну типологію простих і складних термінів, аналізує терміни з непохідною та похідною основами, подає їх типологічну, репрезентативну й стилістичну характеристики [4: 12–13].

Предметом нашого дослідження є кореляція когнітивного й номінативного потенціалів термінотворчих моделей НСКД — структур, які мають узагальнене лексико-категорійне значення і можуть мати різну лексичну семантику. Дослідники підкреслюють, що похідне слово позначає поняття, яке формується на основі судження (форми мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів з їх властивостями або відношення між предметами чи множинами предметів) [5: 60]. Формальний розподіл словотворчої структури слова відповідає змістовому розчленуванню уявлення про позначуване явище, що дозволяє виявляти кореляцію словотвірної та когнітивної моделей, їх постійну взаємодію та взаємозалежність: з одного боку, потік інформації йде від об'єктивного світу до людини, ця інформація звіряється з тією моделлю, яка існує у свідомості, з другого боку, напрям руху інформації є повністю протилежним, тобто людина продукує слово відповідно певної, вже наявної моделі [6: 84].

Дослідивши процеси термінотворення НСКД, ми помітили, що попри те, що більшість терміноодиниць — складені й утворилися синтаксичним способом, у сучасному законодавстві також функціонують і терміни-однослови, утворені морфологічним способом. Таких термінів було зафіксовано 163, що становить 24 % від загальної кількості НСКД.

Характеризуючи процеси термінотворення термінів-однословів, варто зазначити, що формальний розподіл словотвірної структури терміна відповідає змістовому розчленуванню уявлення про позначуване явище, що й дозволяє виявляти кореляцію словотвірної та когнітивної моделей. За нашими спостереженнями, більшість однослівних НСКД, що утворилися суфіксальним способом, вживають переважно на позначення фізичних осіб за родом діяльності. Такі назви утворено шляхом додавання суфіксів, які увиразнюють семи 'рід занять', 'характер діяльності', 'професійна належність', 'особа за фахом', 'професійна належність особи' тощо до іменникових, прикметникових чи дієслівних основ як носіїв різних лексичних значень, що дає підстави говорити про кореляцію словотвірних моделей "іменник + суфікс", "прикметник + суфікс" і "дієслово + суфікс" з їх когнітивними моделями "знання про певну дію + знання про особу за фахом, яка виконує цю дію", "знання про певну ознаку + знання про особу за фахом, яка наділена такою ознакою" і "знання про певний предмет + знання про особу за фахом, яка створює цей предмет", що формує цілісне уявлення про назву особи за родом діяльності. Наприклад, назва *малювальник*

актуалізує дві когнітосеми: “уявлення про рід діяльності” (*малювати*) та “уявлення про особу, яка здійснює цю діяльність” (*-льник-*).

І.Р. Вихованець та К.Г. Городенська у колективній праці “Теоретична морфологія української мови” (2004) виокремили основні словотвірні іменникові категорії — суб’єкта, знаряддя, локатива, граматичної предметності, збільшеності, зменшеності, збірності й одиничності. Словотвірну іменникову категорію суб’єкта дослідники розчленували на підкатегорії суб’єкта дії, суб’єкта процесу, суб’єкта стану тощо. На їхню думку, найпродуктивнішими суфіксами у творенні назв суб’єктів є *-ач* і *-ник*. Деяко периферійнішими, за І.Р. Вихованцем та К. Г. Городенською, є суфікси *-тель*, *-ець*, *-ак*, *-ар*, *-ій* [1: 100].

У нашому дослідженні найпродуктивнішими щодо актуалізації в НСКД когнітосеми “уявлення про особу, яка здійснює ту чи ту діяльність”, виявилися такі суфікси:

1) *-ник-* (об’єднує 17 термінів-агентивів, з-поміж яких 5 — віддієслівних похідних, 9 — відіменникових та 3 — відприкметникові), який увиразнює семи:

а) ‘рід занять особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *виробник* (від *виробити*), *заготівник* (від *заготовити*)¹, *закрійник* (від *закроїти*), *ліпник* (від *ліпити*), *установник* / у галузі культури / (від *установити*);

б) ‘особа за фахом, яка створює предмет’ (модель “основа іменника + суфікс”): *макетник* (від *макет*), *накатник* / у галузі культури / (від *накат*), *палітурник* (від *палітурка*), *постановник* (від *постановка*), *клавіатурник* (від *клавіатура*), *манекенник* (від *манекен*), *модельник* (від *модель*), *прокатник* / у галузі культури / (похідне від *прокат*), *чорнильник* / у галузі культури / (від *чорнило*);

в) ‘особа за фахом, що наділена певною ознакою’ (модель “основа прикметника + суфікс”): *начальник* (від *начальний*), *художник* (від *художній*);

2) *-ист-/ -іст-/ -їст-* (об’єднує 12 назв відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘особа за фахом, яка створює предмет’ (модель “основа іменника + суфікс”): *візажист* (від *візаж*), *артист* (від *арт* — мистецтво), *ілюзіоніст* (від *ілюзіон*), *соліст* (від *соло*), *мозаїст* (від *мозаїка*);

б) сему ‘особа за фахом, яка працює з певними предметами чи поняттями’ (модель “основа іменника + суфікс”): *колорист* (від *колір*), *методист* (від *метод*), *прожекторист* (від *прожектор*), *патроніст* (від *патрон*), *бандурист* (від *бандура*);

в) сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *архівіст* (від *архів*), *журналіст* (від *журнал*);

¹ У Словнику українських морфем Л.М. Полюги (2009) такого слова немає, але натомість є слово *заготівельник* (похідне від *заготівельний*) та *заготовлювач* (похідне від *заготовлювати*) [Полюга, 2009, с. 129].

3) **-ер-/-єр-** (з 11 термінів-агентивів цієї групи 3 — відіменникових похідних, 4 — віддієслівних та 4 з множинною мотивацією), який увиразнює:

а) сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' (модель "основа іменника + суфікс"): *костюмер* (від *костюм*), *монтажер* (від *монтаж*), *репортер* (від *репортаж*);

б) сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *жонглер* (від *жонглювати*), *режисер* (від *режисерувати*), *продюсер* (від *продюсувати*), *суфлер* (від *суфлювати*);

в) семи 'професійна належність особи за виконуваною дією' та сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' одночасно (моделі "основа іменника + суфікс" або "основа дієслова + суфікс" — похідні з множинною мотивацією): *контролер* (від *контроль* чи *контролювати*), *ретушер* (від *ретуш* чи *ретушувати*), *дизайнер* (від *дизайн* чи *дизайнувати*), *модельєр* (від *модель* чи *модельювати*). І.О. Іншакова наголошує, що похідна основа може перебувати в мотиваційних відношеннях не з однією, а з двома (рідше — більше) твірними основами, і називає такі відношення відношеннями множинної мотивації, або похідності (похідне в тому самому значенні може бути співвіднесене і за формою, і за змістом з різними твірними), характерними для словотвору різних частин мови [3: 32–33];

4) **-льник-** (усі 10 термінів-агентивів цієї групи віддієслівного походження), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *бронзувальник* (від *бронзувати*), *малювальник* (від *малювати*), *в'язальник* (від *в'язати*), *лакувальник* (від *лакувати*), *монтувальник* (від *монтувати*), *налагоджувальник* (від *налагоджувати*), *огранувальник* (від *огранувати*), *окантувальник* (від *окантувати*), *полірувальник* (від *полірувати*), *регулювальник* (від *регулювати*);

5) **-атор-** (усі 9 назв витворені від дієслів), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *декоратор* (від *декорувати*), *імітатор* (від *імітувати*), *оператор* (від *оперувати*), *демонстратор* (від *демонструвати*), *організатор* (від *організувати*), *форматор* (від *формувати*), *інкрустатор* (від *інкрустувати*), *коментатор* (від *коментувати*), *реставратор* (від *реставрувати*);

6) **-ач-** (усі агентиви цієї групи, а їх лише 8, витворені від дієслів), який увиразнює сему 'професійна належність особи за виконуваною дією' (модель "основа дієслова + суфікс"): *викладач* (від *викладати*), *завідувач* (від *завідувати*), *доглядач* (*музейний*) (від *доглядати*), *наклеювач* (від *наклеювати*), *настроювач* (від *настроювати*), *освітлювач* (від *освітлювати*), *оформлювач* (від *оформлювати*), *перебивач* (від *перебивати*);

7) **-ор-**, який увиразнює:

а) сему 'професійна належність особи за фахом, яка створює предмет' (модель "основа іменника + суфікс"): *архітектор* (від *архітектура*), *скульптор* (від *скульптура*);

б) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *диктор* (від *диктувати*), *інспектор* (від *інспектувати*), *коректор* (від *коректувати*), *редактор* (від *редагувати*). Загалом 6 агентивів, з яких 4 — віддієслівного походження, 2 — відіменникового.

Малопродуктивними виявилися такі суфікси:

1) **-ент-** (лише 4 назви, з яких 3 — віддієслівного походження, 1 — відіменникового), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *асистент* (від *асистувати*), *диригент* (від *диригувати*), *кореспондент* (від *кореспондувати*);

б) сему ‘професійна належність особи за фахом, яка має відношення до певної організації’ (модель “основа іменника + суфікс”): *президент* (від іменникової основи, зі зв’язаним коренем);

2) **-ар-** / **-яр-** (4 назви, з яких — 1 віддієслівного походження, 3 — відіменникового), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *кобзар* (від *кобза*), *секретар* (від *секрет*);

б) сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *бібліотекар* (від *бібліотека*);

в) ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *маляр* (від *малювати*);

3) **-ець-** (4 назви віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *виконавець* (*робіт*) (від *виконувати*), *кравець* (від *кроїти*) та *читець* (від *читати*), *видавець* (від *видавати*);

4) **-ниц-** (2 назви відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *манікюрниця* (від *манікюр*);

б) ‘професійна належність особи за подібністю до певного предмета’ (модель “основа іменника + суфікс”): *манекенниця* (від *манекен*);

5) **-итор-** (1 назва віддієслівного походження й 1 назва відіменникового походження), який увиразнює:

а) сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *композитор* (від *композиція*);

б) сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *репетитор* (від *репетитувати*);

б) **-ик-** (1 назва відприкметникового походження), який увиразнює сему ‘особа за фахом, що наділена певною ознакою’ (модель “основа прикметника + суфікс”): *аналітик* (від *аналітичний*);

7) **-івник-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *керівник* (від *керувати*);

8) **-іус-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘особа за фахом, що працює в певній галузі / закладі’ (модель

“основа іменника + суфікс”): *архіваріус*² (від *архів*); — (суфікса немає у словнику українських морфем);

9) **-онер-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *колекціонер* (від *колекція*);

10) **-ант-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *музикант* (від *музика*);

11) **-ак-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за виконуваною дією’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *співак* (від *співати*);

12) **-ат-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *ліцензіат* (від *ліцензія*);

13) **-івець-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ (модель “основа іменника + суфікс”): *фахівець* (від *фах*);

14) **-ист-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘професійна належність особи за предметом діяльності’ + **-к-**, який увиразнює сему ‘особа жіночої статі’ (модель “основа іменника + суфікс”): *модистка* (від *модист*);

15) **-н-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘назва приміщень певного призначення’ (модель “основа іменника + суфікс”): *майстерня* (від *майстер*);

16) **-і-** (1 назва відіменникового походження), який увиразнює сему ‘назва організацій жіночого роду’ (модель “основа іменника + суфікс”): *редакція* (від *редактор*);

17) **-ств-** / **-цтв-** (1 назва віддієслівного походження), який увиразнює сему ‘назва організації’ (модель “основа дієслова + суфікс”): *видавництво* (від *видавати*).

Окремо можна виділити групу терміноодиниць, похідність яких встановити важко — *аматор, архів, гід, клуб, музей, цирк, театр, центр, імпресаріо, інженер, клоун, майстер, пастижер, директор, механік, технік, ювелір, філармонія* (18).

У нормативно-правових актах на цьому рівні організації засвідчено лише один субстантив — агентив *ведучий*. Вважаємо, що прикметник *ведучий* набув іменникових рис у зв'язку з потребою позначати в мові уявлення про особу за родом її діяльності, тобто *ведучий* — це той, хто *веде* концерт чи телепередачу.

Отже, дослідивши морфологічний спосіб термінотворення 163-х термінів-однословів, ми дійшли висновку, що більшість із них утворилися суфіксальним способом — 102 терміни, що становить 62,6 % від

² У Словнику українських морфем Л.М. Полюги (2009) такого слова немає, але натомисть є слово *архівіст* (похідне від *архів*) [Полюга, 2009, с. 32].

загальної кількості однослівів. Серед однослівних термінів, утворених цим способом, найчисельнішими є віддієслівні похідні, вони становлять 52 терміноодиниці; наступними за чисельністю є відіменникові похідні — 42 терміноодиниці, малочисельними виявилися відприкметникові похідні (4 терміноодиниці), а також 4 терміноодиниці з множинною словотвірною мотивацією. Терміни-композиції та юкстапозиції з міжнародним компонентом у їхньому складі, що функціонують у текстах законів про культуру, нараховують 42 одиниці, або 25,8 %. Також зафіксовано 18 термінів-однослівів, похідність яких встановити важко (11 %), й один субстантив (0,6 %).

1. *Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська. — К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2004. — 400 с.
2. *Гриджук О.Є.* Термінологічна лексика художньої різьби по дереву: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.Є. Гриджук; Прикарпатський ун-т імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 26 с.
3. *Іншакова І.О.* Явище множинної словотвірної мотивації в мовознавстві / І.О. Іншакова // Філологічні студії. — 2009. — Вип. 3. — С. 32–36.
4. *Рисіч Ю.Й.* Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.Й. Рисіч; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2003. — 20 с.
5. *Тофтул М.Г.* Логіка: підручник, 2-ге вид., допов. / М.Г. Тофтул. — К.: ВЦ «Академія», 2008. — 400 с.
6. *Тупахіна О.* Когнітивний аспект словотвірної моделі іменників з суфіксом *-er* (на матеріалі німецької мови кінця ХХ — початку ХХІ століття) / Ольга Тупахіна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — 2010. — № 89 (4). — С. 83–86.

Статтю отримано 21.09.2013.

Natalia Lozova

Київ

THE FEATURE OF THE MORPHOLOGICAL TERM-FORMATION
OF CULTURAL ACTIVITY SUBJECTS' NAMES IN COGNITIVE SPHERE
OF THE UKRAINIAN LEGAL SYSTEM

The basic methods of the morphological term-formation of subjects' names of cultural activity, termcreative models, most productive suffixes, formal distribution of word-formative structure, correlation of word-formative and cognitive models, permanent co-operation and interdependence are considered in the article.

Keywords: terms-words, morphological method of term-formation, termcreative models, cognitive models, correlation, plural motivation.